

УДК 330.14

I. В. Карпова,
аспірант ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ: ЗМІСТ ТА ФАКТОРИ НАГРОМАДЖЕННЯ

I. V. Karpova,
graduate student "Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine", m. Kyiv

THE PHENOMENON OF SOCIAL CAPITAL: THE CONTENT AND ACCUMULATION FACTORS

У статті досліджується та обґрунтовується роль соціального капіталу в генезі соціальних явищ та економічного розвитку країни. Метою роботи є дослідження еволюції теорії соціального капіталу, з'ясування чинників формування та використання соціального капіталу в контексті підвищення рівня соціально-економічного розвитку країни. В даній роботі використано результати емпіричних порівняльних досліджень довіри в різні періоди незалежності країни. Доведено, що соціальна згуртованість та єдність, яка базується на стійких соціальних зв'язках між групами та всередині різних груп населення, спільній системі норм та цінностей, міжособистісній та суспільній довірі – є важливим фактором становлення та розвитку соціальної, людино-орієнтованої держави.

The article examines and substantiates the role of social capital in the genesis of social phenomena and economic development. The purpose of research is to study the evolution of social capital theory, clarifying factors in the formation and use of social capital in the context of improving the socio-economic development. In this paper we used the results of empirical comparative studies of trust in different periods of independence. It is proved that social cohesion and unity based on stable social relations between groups and within different groups shared system of norms and values, interpersonal and social trust - an important factor in the formation and development of social, human-oriented state.

Ключові слова. соціальний капітал, суспільний добробут, інноваційна економіка.

Keywords. social capital, welfare, innovative economy.

Вступ. У період світових глобалізаційних перетворень Україна будує соціальну, людино-орієнтовану державу, що передбачає необхідність забезпечення високої якості життя, стимулювання інноваційного розвитку економіки, підвищення ефективності виробництва, формування соціального капіталу. Від останнього залежить не лише сьогодні, але й майбутнє нашої держави, наша відповідальність перед пройденіми та майбутніми поколіннями.

В історії дослідження соціального капіталу можна виділити кілька наукових напрямів, зокрема антропологічний, психологічний, соціологічний, найбільш яскравими представниками яких є Ч. Лоброзо, З.Фрейд, М.Вебер, К.Юнг, Е.Феррі, Р.Парк, П. Бурдьє, Дж. Коулман, Р. Іпслегарт, Ф. Фукуяма, Л.Д. Ханіфан та ін. [5; 10].

Тема соціального капіталу у вітчизняних наукових дослідженнях є порівняно новою, про що свідчить наявність невеликої кількості публікацій. Економічні аспекти довіри як складової соціального капіталу досліджують В. Геєць, М. Горожанин, А. Колот, Т. Кричевська [2]. Специфіку соціального капіталу вивчають також Е. Гугнін, М. Лесечко, О. Сидорчук, В. Степапенко, В. Чепак та інші [4].

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження еволюції теорії соціального капіталу, з'ясування чинників формування та використання соціального капіталу в контексті підвищення рівня соціально-економічного розвитку країни.

Завданням дослідження є аналіз сутності еволюційних підходів до вивчення соціального капіталу та визначення його ролі в становленні і розвитку соціальної, людино-орієнтованої держави.

Методи дослідження – базуються на загальнотеоретичних та специфічних методах наукового пізнання. У процесі роботи використовувались такі методи: історико-системний, метод поєднання історичного і логічного, аналізу, синтезу та статистичний.

Основна частина. Сучасні дослідження стосовно впливу інтелектуального, людського та соціального капіталу, як різновидностей невидимого капіталу, на соціально-економічне зростання країни набувають особливої значимості при подоланні наслідків світової кризи і відновленні економічної динаміки. За даними Світового банку, питома вага цих видів капіталу у структурі багатства країн складає 60-80%, тому постає актуальним питання: яку роль відіграє та як саме впливає невидимий капітал на економічний розвиток країни [2].

Саме тому, вченими запропоновано концепцію соціального капіталу як якісної характеристики соціальної організації суспільства. Зокрема, на думку одного із теоретиків концепції соціального капіталу Р. Патнема, соціальний капітал має свої корені у соціальних мережах, нормах та довірі, що стимулюють координацію і кооперацію для взаємної вигоди. Р. Патнема вважає, що соціальний капітал стосується таких елементів суспільної організації, як соціальні зв'язки, норми, довіра, що створюють умови для координації та кооперації заради взаємної вигоди, характеризують єдність культури і структури. Тобто соціальний капітал — це сукупність норм, цінностей, відносин, зв'язків між людьми [8]. Дослідник П. Бурдьє, у своїй роботі «Форми капіталу», вважає, що соціальний капітал — один із багатьох капіталів, сукупність потенційних чи реальних ресурсів, які накопичує кожен індивідуум чи група людей завдяки стійкій мережі певних інституціоналізованих зв'язків або відносин взаємного визнання, довіри. Тобто П. Бурдьє розглядає соціальний капітал як ресурс, завдяки якому кожна людина має певні можливості, переваги. Дж. Коулмен укладає в поняття «соціальний капітал» потенціал взаємної довіри, взаємодопомоги, цілеспрямовано сформований у вигляді зобов'язань, очікувань, інформаційних каналів, соціальних норм та використовує цю категорію для характеристики соціальних мереж [5]. Велику увагу дослідженню соціального капіталу приділив Ф. Фукуяма. За його визначенням, соціальний капітал — це здатність людей утворювати колектив і працювати у ньому заради загальної мети; це сукупність норм, соціальних відносин, які й дозволяють спільно працювати, підпорядковуючи свої інтереси інтересам колективу. А це, як свідчить досвід, досяжно за наявності у спільноти (колективу) норм і цінностей, які поділяють усі її члени, а також готовності останніх підпорядковувати свої інтереси інтересам колективу. В результаті цього виникають спільні норми, цінності, довіра одного до іншого. За його ствердженнями «благополуччя країни а також її заможна здатність на тлі інших країн визначається однією універсальною культурною характеристикою властивим їй суспільству – рівнем довіри» [10]. Нині концепція соціального капіталу також активно розробляється в соціально-економічних дослідженнях Світового банку, де він (соціальний капітал) розглядається як сукупність соціальних інститутів, відносин та норм, цінностей та взаємної довіри, що формують кількість та якість соціальної взаємодії у суспільстві.

Феномен «соціальний капітал» дозволяє надавати населенню послуги у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, забезпечувати всі види соціального

захисту, сприяє зменшенню інформаційної нерівності людей, скорочення асоціальних явищ (алкоголізм, куріння, наркоманія та ін.), що має величезний вплив на рівень соціально-економічного розвитку. Крім того, соціальний капітал підвищує якість людського капіталу і, що відіграє поважну роль запобігання асоціальним явищам. Він забезпечує взаємодію індивідів, груп та спільнот, сприяє утворенню стійких зв'язків та відносин між ними та забезпечує інтеграцію населення як цілого, примножуючи його соціальні надбання. Включеність індивідів у соціальні зв'язки на рівні родини, групи, спільноти згуртовує суспільство. Ця сила соціальної єдності справляє відчутний вплив на стан здоров'я населення, оскільки суспільство, яке покладається на довіру та соціальну згуртованість, є ефективнішим і менш схильним до конфліктів та соціальних патологій, ніж суспільство в стані депресії та сповнене недовіри [6].

Отже, більшість визначень соціального капіталу зводиться до того, що він являє:

- певні сили, що сприяють збільшенню потенціалу соціально-економічного розвитку шляхом створення, підтримки соціальних зв'язків;
- складову гуманітарного капіталу, здатну приносити дохід;
- ресурси, створені людьми для виробництва товарів і послуг;
- накопичення соціального капіталу підсилює ефективність інших видів капіталу.

Згідно дослідження було виокремлено ендогенноорієнтовані фактори складові нагромадження соціального капіталу: (1) соціальний капітал, втілений у запасі певних формальних та неформальних норм і цінностей, слугує засобом ефективного регулювання та контролю зв'язків і відносин між різними групами населення. Норми та цінності не є результатом випадкового вибору індивідів, а важливою передумовою будь-якого виду кооперації та спільної діяльності. Індивіди та групи розширюють свої можливості завдяки використанню тих чи інших норм та правил поведінки, що обмежують їхню свободу вибору, але дають змоги взаємодіяти з іншими. І при цьому, взаємне дотримання норм автоматично не дорівнює соціальному капіталу, оскільки норми та цінності можуть не відповідати притаманним принципам існування суспільства. Соціальний капітал базується на дії саме тих норм та цінностей, які підтримують соціально схвалювану кооперацію, роблять соціальною взаємодію більш ефективною та запобігають розгалуженню аморальним формам. У минулому столітті Т. Гірші заявив, що сила моральних норм та принципів утримує осіб певного соціального статусу від скоєння аморальних вчинків [9], хоча в житті більшості людей виникають спокуси скоїти такі вчинки, домінуючі в суспільстві формальні та неформальні норми виконують роль стримування їх від цього. (2) соціальний капітал розглядається як певний потенціал суспільної взаємодії, що є результатом довіри між та всередині різних груп та спільнот населення. Взаємна довіра є одним із головних мірил соціального капіталу. Здатність утворювати певні групи та об'єднання виникає тоді, коли члени групи, мають не лише спільні інтереси, але й очікують чесної та надійної поведінки від інших та довіряють один одному. Довіра у розумінні Патнема та Фукуями - це здійснення очікуваного, зокрема чесної, зорієнтованої на спільні цінності поведінки [8, 10]. Ресурси соціального капіталу збільшуються із зростанням довіри членів громади один до одного і до влади. Довіра, що базується на вірі та надії, сприяє колективній взаємодії, кооперації зусиль, доступу до об'єктивної інформації. У суспільстві, де довіряють, люди бачать перед собою надію, спираються на глибину життєву снагу, а згубна дія безнадії проявляється в погіршенні психологічного самопочуття населення, підвищенні ризику самогубств, алкоголізму, злочинності та інших проявів асоціальної поведінки. Довіра є тим «мастилом» (Ф. Фукуяма), що полегшує соціальну кооперацію, зміцнює соціальні зв'язки, зменшує ризик конфліктів, а відтак - скорочує погрєбу в нелегітимних засобах досягнення цілей та асоціальних формах діяльності. (3) міцні соціальні зв'язки та соціальна включеність індивідів також виконують профілактичну роль щодо нагромадження соціального капіталу. Екватором утворення різних спільнот на основі спільних інтересів та ціннісних орієнтирів індивіди реалізують та захищають ці інтереси. Людина, яка є представником "членом тієї" чи іншої групи та спільноти, меншою мірою схильна до аморальної поведінки, оскільки не хоче ризикувати своїм соціально схвалюваним статусом та зв'язками. Окрім цього, соціально захищені особи мають у своєму розпорядженні кращі ресурси інструментальної підтримки в разі виникнення економічних негараздів та психологічних труднощів. (4) існує зв'язок між ступенем соціальної інтеграції індивідів та станом їхнього здоров'я. Йдеться про те, що особи із розгалуженою мережею соціальних зв'язків та достатніми ресурсами інструментальної підтримки, почуваються краще та живуть довше, ніж ті, що перебувають у соціальній ізоляції та не мають таких ресурсів. Залученість індивідів у групи і мережі та пов'язані з нею можливості отримання допомоги і підтримки є важливою детермінантою стану їхнього здоров'я. У цьому контексті соціальний капітал виступає як запас додаткових матеріальних та психологічних ресурсів і збереження та поліпшення індивідуального та суспільного здоров'я [6].

З точки зору сучасного розуміння та напрямів соціально-економічного розвитку соціальний капітал є ресурс, що відображає якість соціально-економічних взаємозв'язків та відносин в частині формування соціальної справедливості, норм людського співіснування та підприємницької діяльності, довіри у міжособистісних та інституційних відносинах на основі координації і кооперації заради взаємної вигоди. Здатність накопичення та використання елементів соціального капіталу, таких як здібності, освіта, знання, досвід, професіоналізм, фізичне і психічне здоров'я нації стали основним фактором розвитку країни. Дослідники використовують різні узагальнюючі показники для оцінки рівня соціального капіталу, серед яких найбільш розповсюдженими є: індекс освітнього рівня (рівень освіти), індекс довіри (рівень довіри).

Рівень освіти та ефективне використання професійних знань призводить до нагромадження соціального капіталу та виступає основним чинником економічного розвитку. А. Меддісон у своєму дослідженні «Динамічні сили капіталістичного розвитку» встановив, що чим вищою є частка освічених людей в загальній чисельності населення країни, тим вищими є темпи її економічного зростання. За його розрахунками збільшення асигнувань на освіту на 1% призводить до збільшення ВВП на 0,35%. В сучасних умовах – система освітньої галузі повинна формуватися, по-перше, як процес безперервної освіти і соціальної культури, в основі якого принципи довіри і взаємодопомоги, соціальні норми та якості; по-друге, у взаємозв'язку із вихованням, навчанням і розвитком особистості з раннього дитинства, впродовж всього життя, що потребує капітальних вкладень. Саме удосконалені функції у сфері освіти закладають в особистості базові знання, розвивають здібності, вміння, навчають професійній діяльності, результатом яких є задоволення потреб галузей економіки кваліфікованою робочою силою. Тільки при такій підготовці вона зможе генерувати зростання економіки знань, нагромадження соціального капіталу і забезпечити економічне зростання. Для реалізації цієї мети необхідно приймати урядові рішення щодо розширення освітніх закладів професійно-технічної освіти, підняття рейтингу виробничих професій та удосконалення професійних галузевих стандартів згідно європейських принципів.

Другою основною складовою соціального капіталу є довіра як моральні, міжособистісні та інституційні відносини, які ґрунтуються на знаннях, вірі, чесності, впевненості і є довготривалим ресурсом економічного зростання. Рівень довіри оцінюється через індекси інституційної та міжособистісної довіри, які залежать від чинників диференціації довіри (віку, гендерного фактору, регіону проживання, освіти, рівня життя) та політико-економічної ситуації і соціально-інституціональних чинників. Залежно від ступеня міжособистісної довіри та довіри населення до державних інститутів, неурядових і політичних організацій визначається рівень членства громадян у суспільних об'єднаннях; розвиток фінансового, реального, соціального секторів та відкриваються нові перспективи розвитку національної економіки.

За результатами моніторингових опитувань населення України (станом на 03.2012 р.) негативно оцінюється робота Верховної Ради України (надали негативну оцінку її роботі 78%), Кабінету Міністрів України (негативно оцінили його діяльність в цілому на 73%) тощо; зокрема позитивний баланс довіри зберігається за Церквою (конфесією до якої належить респондент) та засобів масової інформації [7]. Отже великий відсоток недовіри до влади створює несприятливий соціальний клімат для прийняття рішень та їх реалізацію, а отже маємо надію на підвищення ціннісного відношення людей, зокрема до освітньої ланки, до громадської відповідальності та підвищення активності і участі у громадських організаціях, як складових соціального капіталу країни. Для країни вигоди від накопичення і розвитку соціального капіталу включають: високий рівень використання навиків та знань; забезпечення інформацією; підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва; стабільності внутрішньої і зовнішньої політики країни.

Висновки. Ставши на шлях інноваційно-інвестиційного розвитку, українське суспільство має подолати недовіру до влади та підвищити міжособистісні ланки довіри через розвиток сфер освіти, культури та політичної стабільності, піднесення соціально-економічного розвитку країни. Як зазначає М. Головатий, однією із найголовніших ознак цивілізованої державної влади є її легітимність [3, с. 179], проте зростання рівня довіри громадян до держави до нормального рівня неможливе без запровадження нової філософії державного управління, побудованої на взаємній довірі, відкритому партнерському діалозі між органами публічної влади та громадянським суспільством.

Передумовою успішного функціонування політичної системи будь-якого суспільства є політична довіра громадян до обраних ними органів публічної влади - один із вкрай важливих для існування демократії факторів. Довіра пов'язує пересічних громадян із політичними інститутами, підвищуючи як легітимність цих інститутів, так і їх ефективність, оскільки, за твердженням С. Білошицького, успішне функціонування демократичного режиму неможливе без високого рівня довіри громадян до інститутів політичної влади [1, с. 56].

Щодо вигоди від макрорівні від накопичення соціального капіталу, вона включає: високий рівень використання навиків та знань; підвищення продуктивності праці та ефективності виробництва; зниження трансакційних витрат; низьку плінність кадрів; забезпечення інформацією; високу організованість підприємницьких дій, стабільність внутрішніх і зовнішніх взаємовідносин у поточній діяльності, що в сукупності забезпечують зростання валового доходу. Крім цього, спираючись на науковий доробок вітчизняних та зарубіжних вчених дійшли висновку, що дефіцит соціального капіталу відіграє вагомий роль у виникненні та поширенні асоціальних явищ в Україні. Асоціальні явища є продуктом нелегітимних соціальних відносин, деструктивних соціальних норм, поширення недовіри до суспільних інститутів в

умовах поглиблення соціально-економічної нерівності в українському суспільстві [6]. Соціальний капітал є якісною характеристикою соціальної організації суспільства, характеристикою – властивістю тих зв'язків та відносин між групами, об'єднаннями та спільнотами населення, що базуються на спільних нормах та цінностях, взаємній довірі, розгалужених соціальних мережах та зрілих громадянським традиціях. Накопичення соціального капіталу в Україні тісно пов'язане з комплексними цілеспрямованими зусиллями держави щодо зменшення соціальної відчуженості та напруженості, стимулювання економічного зростання та підвищення рівня добробуту громадян.

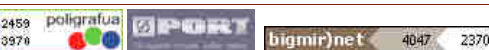
Література.

1. Білошицький С. Криза довіри громадськості до представницьких політичних інститутів / С. Білошицький // Політичний менеджмент. – 2009. – № 2. – С. 56–66.
2. Геєць В.М. Довіра як елемент соціального капіталу в економічному розвитку України / Економічна теорія. – 2010. – №3. – С. 8.
3. Головатий М. Політична психологія: під-руч. для студ. вищ. навч. закл. / М.Ф. Головатий. - 2-ге вид. - К. : Центр учбової літератури, 2009. – 400 с.
4. Гутнін Е. Феномен соціального капіталу / Е.Гутнін, В.Чепак / Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2001. – № 1. – С. 49–57.
5. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж.Коулман // Общественные науки и современность. –2001. – № 3. – С. 122 –139.
6. Н.М. Левчук. Асоціальні явища як наслідок дефіциту соціального капіталу в Україні. // Український соціум. – №1. – 2011. – С. 135 –147.
7. Моніторинг громадської думки населення України: березень 2012 р. [Електронний ресурс] / Український інститут соціальних досліджень ім. О.Яременка; Центр «соціальний моніторинг», 2012. – Режим доступу: <http://www.uisr.org.ua/>
8. The Prosperous Community. Social Capital and Public Life / R.Poitanam// The American Prospect. – 1993. – Vol. 4., № 13. – P. 1 –2.
9. Hirschi T.A. General Theory of Crime / T.Hirschi, M.R.Gottfredson. - Stanford. C A : Stanford University Press. 1990. - 345 p.
10. Фукуяма Ф, Доверие : социальные добродетели и путь к процветанию : пер с англ. / Ф.Фукуяма. – М.: АСТ Хранитель, 2006. – 730 с.

References.

1. Biloshytskiy, S. (2009), “Kryza doviry hromadskosti do predstavnytskyykh politychnykh instytutiv”, *Politychnyi menedzhment*, vol.2, pp. 56–66.
2. Heiets, V.M. (2010), “Dovira yak element sotsialnoho kapitalu v ekonomichnomu rozvytku Ukrainy”, *Ekonomichna teoriia*, vol.3, vol. 8.
3. Holovaty, M. (2009), *Politychna psykhohiia*, 2nd. Ed., Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, p. 400.
4. Huhnin, E. And Chepak, V. (2001), “Fenomen sotsialnoho kapitalu”, *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, vol. I, pp. 49–57.
5. Koulman, Dzh. (2001), “Kapital social'nyj i chelovecheskij”, *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, vol. 3, pp. 122 –139.
6. Levchuk, N.M. (2011), “Asotsialni yavyshecha yak naslidok defytsytu sotsialnoho kapitalu v Ukraini”, *Ukrainskyi sotsium*, vol.1, pp. 135 –147.
7. “Monitorynh hromadskoi dumky naseleennia Ukrainy: berezen 2012 r.”, *Ukrainskyi instytut sotsialnykh doslidzhen im. O.Yaremenka; Tsentr «sotsialnyi monitorynh»*, 2012, [Online], available at:<http://www.uisr.org.ua/>
8. The Prosperous Community. Social Capital and Public Life / R.Poitanam// The American Prospect. – 1993. – Vol. 4., # 13. – P. 1 –2.
9. Hirschi T.A. General Theory of Crime / T.Hirschi, M.R.Gottfredson. - Stanford. S A : Stanford University Press. 1990. - 345 p.
10. Fukujama, F. (2006), *Doverie : social'nye dobrodeteli i put' k процветанию* , АСТ Hranitel', Moscow, Russia, p.730.

Стаття надійшла до редакції 01.10.2014 р.

ТОВ "ДКС Центр"